

SOCIAL, ECONOMIC, AND CULTURAL LIFE OF THE SURKHAN VALLEY DURING THE ASHTARKHANID PERIOD

Xursandova Kamola Azamatovna

TISU tarix yo'nalishi 2-bosqich magistranti

e-mail: kamolaxursandova1988@gmail.com

Abstract

At the end of the 16th century and the beginning of the 17th century, significant political changes took place in the history of Central Asia. As a result of the decline of the Shaybanid dynasty, a new political power—the Ashtarkhanids (or Janids) dynasty—came to power in the Bukhara Khanate. The rise of the Ashtarkhanids marked a new phase in the history of the Bukhara Khanate and led to significant changes in the state structure, governance system, and foreign policy. The coming to power of the Ashtarkhanid dynasty was a crucial turning point in the history of the Bukhara Khanate. This dynasty continued the state traditions established during the Shaybanid era but was forced to adapt to new political conditions. Through their rule, the Bukhara Khanate remained one of the important political centers in Central Asia throughout the 17th century. This article provides essential information about the socio-economic situation and cultural life of the Surkhan Valley during the Ashtarkhanid period, as well as about the defense system of the Denov fortress located in the valley.

Keywords: Chaganiyans, kharaj, Janids, Denov fortress, Surkhan-Boysun, “Alpomish”, local beyliks, epic poetry.

Introduction

KIRISH

Ashtarxoniylar davri Buxoro xonligi tarixida muhim siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlar bilan ajralib turadi va bu jarayonlar Surxon vohasi hayotida ham yaqqol namoyon bo'lgan. Ashtarxoniylar sulolasi Buxoro taxtiga 1601-yilda kelib, 1756-yilgacha hukmronlik qilgan bo'lib, ushbu davrda Surxon vohasi Buxoro xonligining janubiy strategik hududi sifatida muhim ahamiyat kasb etgan.

1 Surxon vohasiga Termiz, Chagʻoniyon, Denov, Hisor va Boysun kabi tarixiy-madaniy markazlar kirgan boʻlib, bu hudud qadimdan savdo yoʻllari chorrahasida joylashgani sababli iqtisodiy va madaniy hayot doimiy rivojlanib kelgan. Ashtarxoniylar hokimiyatga kelgach, dastlab mamlakatda markaziy hokimiyatni mustahkamlashga harakat qilganlar, biroq XVII asrning oʻrtalaridan boshlab feodal tarqoqlik kuchayib, viloyatlar nisbatan mustaqil harakat qila boshlagan, Surxon vohasida ham mahalliy beklar va amirlar taʼsiri kuchaygan. Ijtimoiy tuzilma anʼanaviy feodal tizim asosida shakllangan boʻlib, jamiyatning yuqori qatlamini xon, uning qarindoshlari, yirik amaldorlar, beklar va diniy ulamolar tashkil etgan, quyi qatlamni esa dehqonlar, hunarmandlar, chorvadorlar va savdogarlar tashkil qilgan. Surxon vohasida dehqonchilik asosiy xoʻjalik tarmogʻi boʻlib, Amudaryo va Surxondaryo suvlaridan foydalanilgan sugʻorma dehqonchilik tizimi rivojlangan, bugʻdoy, arpa, sholi, paxta, zigʻir, meva-sabzavot ekinlari yetishtirilgan. Ayniqsa Denov va Termiz atrofidagi yerlar unumdorligi bilan ajralib turgan, bu yerlarda bogʻdorchilik va uzumchilik keng tarqalgan. Chorvachilik ham muhim oʻrin tutgan boʻlib, togʻoldi va dasht hududlarda qoʻy, echki, qoramol va ot boqilgan, bu esa jun, teri va goʻsht mahsulotlari bilan ichki bozorni taʼminlagan. Hunarmandchilik Surxon vohasida rivojlangan sohalardan biri boʻlib, Termiz va Denov shaharlarida kulolchilik, temirchilik, misgarlik, toʻqimachilik, gilamchilik va zargarlik keng tarqalgan, mahalliy ustalar tomonidan tayyorlangan mahsulotlar nafaqat voha ichida, balki Buxoro, Samarqand va Xiva bozorlariga ham chiqarilgan. 2 Savdo-sotiq Ashtarxoniylar davrida Surxon vohasining iqtisodiy hayotida muhim oʻrin egallagan, voha orqali Afgʻoniston, Hindiston va Eron bilan bogʻlovchi karvon yoʻllari oʻtgan, Termiz Amudaryo boʻyidagi muhim savdo portlaridan biri sifatida faoliyat koʻrsatgan, bu yerda boj yigʻish tizimi mavjud boʻlib, xon xazinasiga daromad tushgan. Soliq tizimi anʼanaviy boʻlib, xiroj, zakot, tanobona, boj va boshqa majburiyatlar aholiga yuklatilgan, bu esa koʻpincha dehqonlar va hunarmandlar ahvolining ogʻirlashuviga sabab boʻlgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ashtarxoniylar davrida Surxon vohasining ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotini oʻrganishda Boʻriboy Ahmedov va Sh. Vohidov siyosiy tarix boʻyicha, E.

¹ Ahmedov B. Oʻzbek davlatchiligi tarixi. — Toshkent: Sharq, 2000.

² Asqarov A. Oʻzbekiston tarixi (oʻrta asrlar). — Toshkent: Oʻqituvchi, 1994.

Rtveladze va A. Asqarov tarixiy-geografiya va arxeologiya bo'yicha, R. Mukminova esa ijtimoiy-iqtisodiy masalalar bo'yicha eng muhim ilmiy asos bo'la oladi. Ahmadali Asqarov O'zbekiston arxeologiya va tarix fanining yetuk vakili bo'lib, Surxon vohasining qadimgi va o'rta asrlar tarixini ilmiy asosda o'rgangan. Uning ishlari Termiz, Chag'oniyon va janubiy hududlardagi shaharsozlik, mudofaa inshootlari va ijtimoiy hayotni yoritadi. Ashtarxoniylar davriga to'g'ridan-to'g'ri bag'ishlangan ishlari kam bo'lsa-da, Denov va Termiz hududlarining siyosiy-madaniy rivoji haqida muhim ilmiy xulosalar bergan.³

Sh. Vohidov Buxoro xonligi tarixini, ayniqsa XVII–XVIII asrlarni chuqur o'rgangan tarixchilardan biri. Uning ilmiy ishlari Ashtarxoniylar davridagi viloyatlar boshqaruvi, bekliklar tizimi va mahalliy hokimiyat masalalariga bag'ishlangan. Surxon vohasidagi bekliklar, jumladan Denov va Hisor hududlari uning tadqiqotlarida alohida o'rin tutadi.⁴

Rtveladze Surxon vohasining tarixiy-geografik va madaniy merosini o'rganishda katta hissa qo'shgan akademik. Uning ishlari Termiz, Denov, Chag'oniyon va Boysun hududlaridagi yodgorliklar tarixini yoritadi. Ashtarxoniylar davrida mavjud bo'lgan tarixiy obidalar va ularning funksiyasi haqida muhim ilmiy ma'lumotlar beradi.⁵

H. Ziyoyev O'zbekistonning o'rta asr va yangi davr tarixini, xususan Buxoro xonligining siyosiy va ijtimoiy hayotini tadqiq qilgan. Uning ilmiy ishlari Ashtarxoniylar davridagi ichki siyosiy inqirozlar va viloyatlarning ahvolini tushunishda muhim manba hisoblanadi.⁶

TAHLIL VA NATIJALAR

XVII asr oxiri – XVIII asr boshlarida siyosiy beqarorlik va ichki nizolar kuchayishi natijasida Surxon vohasida ham iqtisodiy tanazzul belgilari ko'zga tashlangan, ayrim yerlar tashlandiq holga kelgan, savdo hajmi qisqargan. Shunga qaramay, madaniy hayot uzluksiz davom etgan, Surxon vohasi Ashtarxoniylar davrida ilm-fan va diniy-ma'rifiy markazlardan biri bo'lib qolgan. Termiz va Denovda madrasalar faoliyat ko'rsatib, ularda tafsir, hadis, fiqh, mantiq, adabiyot va tarix

³ Ahmedov B. O'zbek davlatchiligi tarixi. — Toshkent: Sharq, 2000.

⁴ Vohidov Sh. Buxoro xonligi tarixi (XVI–XVIII asrlar). — Toshkent: Fan, 1999.

⁵ Rtveladze E. V. Surxon vohasi qadimgi va o'rta asrlarda. — Toshkent: Fan, 1987.

⁶ Ziyoyev H. O'zbekiston tarixining dolzarb masalalari. — Toshkent: Fan, 2001.

fanlari o'qitilgan, Naqshbandiya tariqati vohada keng tarqalgan bo'lib, tasavvuf g'oyalari ijtimoiy hayotga chuqur singib ketgan.⁷ Diniy ulamolar jamiyatda katta nufuzga ega bo'lib, ular nafaqat diniy, balki ijtimoiy-siyosiy masalalarda ham muhim rol o'ynagan. Me'morchilik sohasida ham muhim o'zgarishlar yuz bergan, Ashtarxoniylar davrida masjidlar, madrasalar, rabotlar va ko'priklar qurilgan yoki ta'mirlangan, Termiz atrofidagi me'moriy obidalar o'zining soddaligi va amaliy ahamiyati bilan ajralib turgan. Xalq og'zaki ijodi, dostonchilik va baxshichilik an'analari Surxon vohasida keng rivojlangan bo'lib, "Alpomish" dostoni aynan Surxon-Boysun muhitida shakllanib, xalqning tarixiy xotirasi va ma'naviy qadriyatlarini aks ettirgan. Ashtarxoniylar davrida yozma adabiyot ham rivojlangan, tarixiy asarlar, nasabnomalar va diniy risolalar yaratilgan bo'lib, ular bugungi kunda ham muhim manba hisoblanadi.

Ashtarxoniylar sulolasi davrida nafaqat ilm-fan balki, qurilish sohasida ham bir necha ishlar amalga oshirildi. Ilgari mavjud bo'lgan tarixiy obidalarni qayta ta'minlash ishlari ham amalga oshirildi. Ularning ichida Surxon vohasida joylashgan Denov qal'asi bugungi kungacha saqlanib qolgan. Denov qal'asi Surxon vohasining muhim tarixiy-mudofaa inshootlaridan biri bo'lib, hozirgi Surxondaryo viloyati Denov shahri hududida joylashgan. Qal'aning dastlabki qurilish bosqichlari milodiy ilk o'rta asrlarga, taxminan VI–VIII asrlarga taqaladi, biroq u keyingi asrlarda, xususan Ashtarxoniylar davrida (XVII–XVIII asrlar) muhim harbiy-ma'muriy markaz sifatida qayta tiklangan va mustahkamlangan. Denov qal'asi geografik jihatdan qulay joyda, Hisor tog'lari etagida va savdo yo'llari chorrahasida joylashgani sababli Buxoro xonligining janubiy hududlarini nazorat qilishda muhim ahamiyat kasb etgan. Ashtarxoniylar davrida Denov beklik markazi hisoblanib, qal'a beklik hokimining qarorgohi, harbiy garnizon va ma'muriy idoralar joylashgan maskan bo'lgan. Qal'a devorlari xom g'isht va paxsadan qurilgan bo'lib, balandligi va qalinligi mudofaa talablariga mos ravishda qayta ta'mirlangan, burchaklarida kuzatuv minoralari mavjud bo'lgan. Tarixiy manbalarda qal'a atrofi xandaq bilan o'ralgani, darvozalari esa qat'iy nazorat ostida bo'lgani qayd etiladi. Denov qal'asi nafaqat harbiy, balki iqtisodiy va ijtimoiy hayotda ham muhim rol o'ynagan, chunki qal'a ichida va atrofida hunarmandlar ustaxonalari, omborxonalar, masjid va turar joylar mavjud bo'lgan. XVII asrda Ashtarxoniy hukmdorlarining markaziy hokimiyati zaiflashgan bir davrda Denov

⁷ Vohidov Sh. Buxoro xonligi tarixi (XVI–XVIII asrlar). — Toshkent: Fan, 1999.

qal'asi mahalliy beklar tayanchi sifatida xizmat qilgan, ayniqsa janubdan keladigan xavf-xatarlarni bartaraf etishda muhim istehkom vazifasini bajargan. XVIII asrning birinchi yarmida siyosiy beqarorlik kuchayishi natijasida qal'a bir necha bor harbiy to'qnashuvlarga guvoh bo'lgan, biroq u o'z strategik ahamiyatini saqlab qolgan. Ashtarxoniylar sulolasi 1756-yilda hokimiyatdan ketgach, Denov qal'asi Mang'itlar davrida ham ma'muriy-harbiy markaz sifatida foydalanilgan, ammo XIX asrga kelib qal'aning ahamiyati pasaya boshlagan. Bugungi kunda Denov qal'asidan faqat ayrim xarobalar va yer usti qoldiqlari saqlanib qolgan bo'lib, ular Surxon vohasining boy tarixidan dalolat beradi va arxeologik tadqiqotlar uchun muhim manba hisoblanadi

XULOSA

XVIII asrning birinchi yarmida Ashtarxoniylar hokimiyatining zaiflashuvi natijasida mang'it amirlari ta'siri kuchaygan va nihoyat 1756-yilda Ashtarxoniylar sulolasi hokimiyatdan chetlatilgan, biroq bu davrda Surxon vohasida shakllangan ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlar keyingi Mang'itlar davri taraqqiyoti uchun muhim asos bo'lib xizmat qilgan. Umuman olganda, Ashtarxoniylar davrida Surxon vohasi murakkab siyosiy sharoitlarga qaramay, o'zining dehqonchilik, hunarmandchilik, savdo va madaniy an'analarini saqlab qolgan, bu esa vohaning O'rta Osiyo tarixidagi o'rni va ahamiyatini yanada mustahkamlagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Ahmedov B. O'zbek davlatchiligi tarixi. — Toshkent: Sharq, 2000.
- 2.(Ashtarxoniylar sulolasi, XVII–XVIII asrlardagi siyosiy jarayonlar yoritilgan)
- 3.Vohidov Sh. Buxoro xonligi tarixi (XVI–XVIII asrlar). — Toshkent: Fan, 1999.
- 4.(Ashtarxoniylar davridagi viloyatlar va bekliklar boshqaruvi haqida muhim manba)
- 5.Rtveladze E. V. Surxon vohasi qadimgi va o'rta asrlarda. — Toshkent: Fan, 1987.(Termiz, Denov, Chag'oniyon hududlarining tarixiy-geografik tahlili)
- 6.Asqarov A. O'zbekiston tarixi (o'rta asrlar). — Toshkent: O'qituvchi, 1994.
- 7.Mukminova R. O'rta Osiyoda feodal munosabatlar tarixi. — Toshkent: Fan, 1973.
- 8.Ziyoyev H. O'zbekiston tarixining dolzarb masalalari. — Toshkent: Fan, 2001.
- 9.(XVII–XVIII asrlardagi siyosiy va ijtimoiy inqirozlar tahlili)
- 10.7. Is'hoqov M. Surxondaryo vohasi tarixi. — Toshkent: Sharq, 2005.